

19. Прилипка Н.П. Збірні числівники в українських говорах / Н.П. Прилипка // Проблеми сучасної ареалогії. — К. : Наук. думка, 1994. — С. 192-199.

20. Сучасна українська літературна мова : Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; За ред. А.П. Грищенка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Вища школа, 1997. — 493 с.

Сопачова О.В., студ.

ДІАЛЕКТИЗМ У СИСТЕМІ МОВНО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА ТА МАРІЇ МАТІОС)

У статті зроблено спробу компаративного лінгвістичного аналізу текстів Ю. Федьковича та М. Матіос з метою визначення функції діалектизмів, а саме елементу південно-західного діалекту, у творчості буковинських письменників. Увага акцентується на зміні ролі діалектизму з урахуванням діахронічного критерію.

Ключові слова: діалектизм, літературний текст, мовно-виражальний засіб, ідіостиль.

An attempt of making a comparative analysis of texts by J. Fedkovych and M. Matios is made in the article to detect the function of dialecticisms, exactly the elements of southwestern dialect, in the creativity of Bukovina writers. The attention is paid for the change of dialecticism's role in concediration of diachronical criterion.

Key words: dialecticism, literary text, stylistic means, idiomatic style.

В статье сделано попытку компаративного лингвистического анализа текстов Ю. Федьковича и М. Матиос с целью определения функции диалектизма, а именно элемента юго-западного диалекта, в творчестве буковинских писателей. Внимание акцентируется на изменении роли диалектизма с учетом диахронического критерия.

Ключевые слова: диалектизм, литературный текст, языковое выразительное средство, идиостиль.

Питання взаємодії літературної мови та діалектів сьогодні є одним із найбільш актуальних в українській лінгвістиці. Особлива увага мовознавців приділяється територіальним діалектам. Науковці з'ясовують закономірності процесу інтеграції діалектних одиниць до класу літературних, визначають частотність та ареальну акцентуацію цього явища. На сучасному етапі розвитку діалектології та стилістики найбільш теоретично обґрунтованою є теза про тісну взаємодію діалектів та літературної мови через літературні тексти.

Насамперед варто зазначити, що сучасна українська літературна мова, власне, і сформувалася на діалектній основі, яку становлять говори Середньої Наддніпряни. У літературних текстах часто використовуються діалектизми, вживані автором переважно з певною стилістичною метою. Такою метою може бути передання специфіки окремої території та особливостей мовлення окремих персонажів. Однак діалектизм як мовно-виражальний засіб може бути невід'ємною складовою ідіостилю багатьох письменників, а, відповідно, і органічним для авторської мови, якщо письменник генетично є представником того чи іншого діалекту.

За даними сучасних діалектологічних досліджень в системі діалектно маркованих текстів найбільшу кількість становлять тексти, що мають якісні характеристики південно-західного діалекту. Вони характерні для творчості І. Франка, О. Пчілки, Н. Кобринської, О. Кобилянської, М. Черемшини, М. Коцюбинського, М. Вороного, С. Черкасенка та багатьох інших. І хоча південно-західний компонент значною мірою нівелювався за радянських часів, сучасна лінгвістика визнає його активний вплив та взаємодію з українською літературною мовою [2, с. 4-11].

Виходячи із визначення діалектизму як позанормативного елементу літературної мови, що має виражену територіальну віднесеність [1, с. 146], спробуємо дослідити домінанту елементів буковинських говірок у текстах письменників відповідної території, а саме Чернівецького регіону – Юрія Федьковича та Марії Матіос, з'ясувати їх роль у системі виражальних засобів в контексті ідіостилів авторів.

Підставою для лінгвістичної характеристики обраних текстів у зазначеному контексті є, по-перше, їх часово-просторова співвіднесеність і, по-друге, елементи інтертекстуальності у них. На нашу думку, алюзії та ремінісценції до повісті Ю. Федьковича "Три як рідні брати" наявні в новелі "Чотири як рідні брати", що становить

частину роману М. Матіос "Майже ніколи не навпаки". Окрім того власне творча біографія письменниці хоча і спростовує генетичний зв'язок із родом "буковинського соловійка", проте часто має зв'язок із його іменем: "Ось вам і Путильщина. Батьківщина Федьковича. Вже не дивуюся, що і земля, і люди – наче суціль наврочені. Як каже моя бабуся Гафія, "підзахарені" [5, с. 105], "Вже після "шевченківки" я прочитаю в одній із газет найбільшу "хохму" про себе, що я народилася в родині Федьковича" [5, с. 62].

Науково-критичні статті, присвячені вивченню романів і поезій Марії Матіос, визначаються в літературознавчому контексті [8; 9] та ін. Тексти Юрія Федьковича на сучасному етапі стали предметом розгляду і літературознавчих, й історико-культурних, і лінгвістичних досліджень [3; 4; 7; 11] та ін.

Спробуємо здійснити діалектологічний аналіз в контексті філософсько-лінгвістичного дискурсу. Діалектизм як мовно-виражальний засіб у цьому аспекті виконує роль своєрідного індикатора територіальної приналежності тексту з погляду лінгвістики та репрезентатора культурно-естетичних пріоритетів. Метою нашого дослідження є комплексне вивчення діалектизмів як основного стилістичного засобу в текстах М. Матіос та Ю. Федьковича.

Досягнення поставленої мети здійснюється через вирішення таких завдань: виконання аналізу текстів новели Марії Матіос та повісті Юрія Федьковича для ідентифікації у них діалектних одиниць на різних мовних рівнях; визначення, з якою метою територіально марковані мовні одиниці вживаються в художніх текстах; порівняння значення діалектизму як стилістичного виражального засобу у мовотворчості М. Матіос та Ю. Федьковича та з'ясування впливу цього засобу на їхні ідіостилі, а також окреслення місця буковинських говірок в українській літературі з акцентуацією на аспекті діакронії.

Актуальність роботи визначається в контексті постійного функціонування діалектів та їх активної взаємодії з літературною мовою. Важливим чинником є також те, що Марія Матіос здійснює свою творчу роботу на сучасному етапі, тому її творчість ще не є достатньо дослідженою, особливо в мовознавчому аспекті. Також сьогодні зростає значення порівняльного аспекту української стилістики, тому, на нашу думку, слід розглядати стилістичні засоби у творах Марії Матіос в комплексі зі здобутками авторів попередніх

періодів, а також особливості ідіостилю Юрія Федьковича у діяхронічних зв'язках.

Спостерігаємо надзвичайно широкий діапазон мовно-виражальних засобів Юрія Федьковича. Серед них наявні різноманітні лексеми на позначення символіки духовно-релігійного життя, різноманітних варіацій спектру почуттів героїв, авторського світобачення та ін. Частотним є використання метафор, поетичних епітетів, зменшувально-пестливих форм, антонімів, градацій синонімів, деколи термінології відповідно до тематики та ін. Але найбільш репрезентативним в ідіостилі досліджуваного письменника є такий мовно-виражальний засіб як діалектизм, а саме активне використання територіально маркованих одиниць мови південно-західного регіону.

Діалектні особливості повісті Ю. Федьковича "Три як рідні брати" виявляються на всіх мовних рівнях як у мовленні героїв, так і в авторській мові. Отже, на нашу думку, діалектизм є не засобом стилізації, а елементом ідіостилю письменника. Зазначимо, що територіально письменник є представником Чернівецького регіону. Тому в тексті спостерігаються власне лексичні, етнографічні та семантичні діалектизми, а також територіально марковані одиниці на кожному мовному рівні.

Специфіка фонетичних діалектизмів у повісті виявляється у багатьох аспектах. Спостерігається характерне для південно-західного діалекту явище "укання", що має у тексті різні вияви, наприклад, такий як рефлексія праслов'янського *ъ в [y]: "я би так не **зуміг** жити на світі" (ФЮ, с. 304). Наявні протетичні та епентетичні приголосні: "До **гарешту** з ним!" (ФЮ, с. 305), "Та як зітхнув **тогді**..." (ФЮ, с. 310), "...**ув** одно мене не пускали" (ФЮ, с. 310). Епентетичний праслов'янський *l наявний на місці [й], що характерний для літературно нормованих сполук із губними: "Дай же тобі боже **здоровля**" (ФЮ, с. 310). Спостерігається чергування [і] з [е] у нехарактерних для літературної норми позиціях: "...дивляться на матлиночку мою **дєраву**..." (ФЮ, с. 307), "як той **соловій**" (ФЮ, с. 313). Відбувається зміна в межах корелятивних пар приголосних: "...чи прийшла **хоть** одна додому?" (ФЮ, с. 310), "засіяють **іначе**" (ФЮ, с. 304). Специфічною є рефлексія праслов'янських *ri, *li: "Знаєш, тоді, коло **керниці**?" (ФЮ, с. 316). Алофон фонем /v/, який в контексті літературної норми має вираження [v̥] у позиції перед наступним приголосним,

трансформується в абсолютно вокалізований [y]: "на цвинтарі **поуз батечка свого та неньку**" (ФЮ, с. 318).

Найбільш територіально маркованим є морфологічний рівень тексту повісті. Найчастотнішими є специфічні закінчення іменників та прикметників жіночого роду в орудному відмінку: "з **тяжков бідов відпрохався**" (ФЮ, с. 303), "**кровйов** ... **дише**" (ФЮ, с. 304), "**стояла за лавов**" (ФЮ, с. 310) тощо. Поширені енклітичні форми займенників та прислівників: "**нічо не відповів**" (ФЮ, с. 304). Вживаються давні форми дієприкметників та дієприслівників: "**того боля обходити**" (ФЮ, с. 304), "**очі ходя у него**" (ФЮ, с. 305), "**нападуть перепудь**" (ФЮ, с. 309). Дієслівна частка *-ся* перебуває у препозиції: "з тобою **ся видіти**" (ФЮ, с. 310). Наявні морфологічні форми двоїни "**такий, що в дві оці**" (ФЮ, с. 317) та ін.

Синтаксичний рівень є менш діалектно забарвленим. Активно вживані сполуки інфінітива із знахідним відмінком іменника є найбільш характерною рисою: "**вдові діти годувати**" (ФЮ, с. 304).

Лексичний рівень представлений одиницями різних лексико-тематичних груп, зокрема це назви побутових і часово-просторових реалій, родинних зв'язків, одягу та ін. Наприклад, **урльоп** ("Я вам, – каже, – урльоп дам, ви сякі-такі сини" (ФЮ, с. 305), **камрат** ("Дехто вже покутався та люльку собі курить, з камратом розмовля децо, а я стою собі у вікні та думаю" (ФЮ, с. 303)), **хвилина** ("Припочину собі мину точку, а відтак скоріш і піду, як відітхну" (ФЮ, с. 308)), **прятати** із лексичним значенням "поховати" ("А коли Онуфрія прятали?" (ФЮ, с. 310)), **бадіка** ("Ви, ненечко, слабі, я піду за бадічком у ліс" (ФЮ, с. 311)), **абишит** ("Прийшов тобі абишит" (ФЮ, с. 315)). Активно вживаються автором назви одягу: "**Ногавиці** на ньому черчикові, як той жар, **сардак** чорний, бланений, сорочка рантухова, **черес** у п'ять пряжок, **кресак** у золоті та в правах, а **клеф** хороцівський такий уже, що такий!" (ФЮ, с. 317) тощо. Специфічні одиниці цього рівня переважно або є запозиченими із західноєвропейських мов, або дублюють відповідні форми праслов'янського періоду. Вони репрезентують особливості Буковинської культури.

Щодо специфіки діалектизму як мовно-виражального засобу у новелі М. Матіос "Чотири як рідні брати", то у ній спостерігаємо інші рівневі особливості вживання досліджуваного стилістичного засобу. Хоча письменниця також генетично є носієм південно-західного

наріччя, у лінгвістичному аспекті спостерігаємо відмінності між текстами Ю. Федьковича та М. Матіос.

Фонетичні діалектизми тексту можемо проілюструвати такими особливостями як чергування [o] з [e] у позиціях, властивих для південно-західного наріччя ("*Все 'єдно сапаше не так*" (ММ, с. 10)), а також [i] з [o] ("*...не з полювання вернувся, а з війни*" (ММ, с. 18)), що для сучасної української літературної мови є показником давніх форм. Спостерігаємо чергування у корелятивних парах приголосних: "*аби не трафилося якої пригоди*" (ММ, с. 53).

Діалектна морфологія тексту представлена дієслівною часткою -ся у препозиції ("*скоро таке **ся** стане*" (ММ, с. 53); "*мені **ся** здає*" (ММ, с. 55) тощо), рудиментарними формами перфекту ("*щось 'сми за життя **придбали***" (ММ, с. 37); "*абись мав охоту*" (ММ, с. 28)), двоїни ("*що то є **дві дівці**...*" (ММ, с. 28)) та ін.

Специфіка синтаксичних діалектизмів новели виражається такими особливостями, як вживання форми дієслова бути в теперішньому часі у нехарактерних для літературної норми позиціях ("*І майже ніколи **не є навпаки***" (ММ, с. 14)), комбінаціями називного (на місці літературного знахідного) відмінка іменників із дієслівними формами ("*Ми вчора **взяли коні***" (ММ, с. 71), "*А ти, Павле, думай, як **ті діти прогодувати***" (ММ, с. 41)) тощо.

Лексика південно-західного діалекту, на нашу думку, є домінантною ознакою тексту Марії Матіос. Наявні одиниці різних семантико-парадигматичних та лексико-тематичних класів. Це іменники, прикметники, дієслова, прислівники, вигуки та ін., що слугують для позначення таких денотатів як фізичний і моральний стан людини, родинні та соціальні зв'язки, реалії побуту тощо. Етимологічно більшість діалектних слів, вживаних у новелі, походить із праслов'янського періоду, є запозиченнями із західноєвропейських мов або варіаціями, близькими до літературних форм. Частотними є такі лексеми як іменники *тяжба* ("*У цім краю жіноча **тяжба** споконвіку на жала до діла буденного*" (ММ, с. 9)), *любаска* ("*Кириловий тато втесав своїй **любасці** дитинку в сімдесят п'ять років*" (ММ, с. 12)), *фамілія* ("*Ослухатися чоловіка в їхній **фамілії** не було права*" (ММ, с. 12)), *храм* у значенні "храмове свято" ("*Дмитрик на **храм** іти чомусь не поспішав, але і не піти не посмів*" (ММ, с. 18)), *безстидство* ("*А тепер вона ... шепоче покаянну молитву..., не встидаючись ні себе такої, ні свого **безустидства**, ні широко розплющених Дмитрикових очей...*" (ММ,

с. 25)), **гонор** ("Тебе, Оксентію, з порожніми руками не лишу, хоч і женився ти не з нашої волі й великого **гонору** нашій фамілії твоя жінка не робить" (ММ, с. 28)), **плечі** у значенні "спина" ("Без поспіху зроблять свою багаторічну справу, поповертаються одне до одного **плечима** – та й до ранку ніби вмруть обоє" (ММ, с. 44)), **фіранок** ("Він відвернув полотняний **фіранок** і притулив чоло до шиби" (ММ, с. 27)), **камізеля** ("Доктор Гольштейн повільно сів за стіл, перед тим так само поволі влізши в децю вузьеньку **камізельку** із шовковою спинкою" (ММ, с. 62)) тощо. Активно використовує письменниця етнографізми як назви страв: "**Тоді вже некла пісний малай**", "**Варила бандулі** – білу квасолю завбільшки з півмізинного пальця", "...**бараболяна кулеша**, десяток – два **бараболі** сирої та й буде!" (ММ, с. 35). Такі лексеми є репрезентативними для Марії Матіос в аспекті творення колориту території. Серед діалектно маркованих прикметників, активно вживаних у тексті є такі: **грубий** у розумінні "товстий" ("**Бо добра й груба** з року в рік косовиця була там" (ММ, с. 27)), **тяжка** у значенні "вагітна" ("**Таке диво з не вперше тяжкою** жінкою мало хто в Тисовій Рівні й пригадає" (ММ, с. 32)) та ін. Дієслова південно-західного наріччя, вживані у тексті, це найчастіше **банувати** ("**Не було кому ані банувати** за нею, ані шукати" (ММ, с. 50)), **встидатися** ("...не боячись і **не встидаючись** ні себе такої, ні свого безстидства, ні широко розплющених Дмитрикових очей, ні його важкого зітхання та глухого схлипування над чимось своїм" (ММ, с. 25)), **буравити** ("**Лиш дивився на двері чи буравив** очима стелю" (ММ, с. 21)), **зобидити** ("**Свекор у неї хоч і був твердий дуже, але ніколи не давав зобидити невісток**" (ММ, с. 67)), **видіти** ("**Видить Бог, я не хотів її займати...**" (ММ, с. 25)) тощо. Ідентифікуємо такі прислівники як, наприклад, **файно** ("**Не мий мене так файно, як до шлюбу**" (ММ, с. 22)), вигук **фертик** ("**Не любить – і фертик!**" (ММ, с. 39)). Територіально маркована фразеологія тексту представлена специфічними сполуками, що місять діалектну лексику. Наприклад, "**Най його шляк трафить! І сьогодні не пощастило!**" (ММ, с. 34). Саме лексичні діалектизми, на нашу думку, є основними в системі мовно-виражальних засобів ідіостилю Марії Матіос, хоча їхнє використання і не є надто інтенсивним, вони, однак, є особливо помітною характеристикою творчого доробку письменниці. Відзначаємо, що власне лексичні діалектизми за частотністю дещо домінують над етнографізмами та значно регулярніше вживаються, ніж семантичні територіально забарвлені лексеми.

На основі лінгвістичного дослідження можемо означити певні закономірності використання діалектизмів у тексті. Обидва автори генетично є носіями південно-західного діалекту. Обидва тексти сюжетно характеризуються приналежністю до буковинської території XIX ст. Тому діалектні одиниці є природними та органічними як для повісті Ю. Федьковича, так і для новели М. Матіос. Але спостерігається різна діалектна наповненість текстів за мовними рівнями. У творі Юрія Федьковича більше стилістичне навантаження мають фонетичний і морфологічний рівні. На нашу думку, це явище зумовлене тим фактом, що на час написання повісті "Три як рідні брати" живомовні риси, які зазвичай виражаються на цих мовних рівнях, були більш поширеними. Слід також зазначити те, що у зв'язку з певними соціально-історичними та політичними умовами літературні тексти Ю. Федьковича були більшою мірою поширені на території західно-українських земель. Твори М. Матіос набувають однакового поширення на всій території України, а тому діалектизми для реципієнтів переважно є специфічними елементами дещо іншої культури. Тому найчастотнішим цей мовно-виражальний засіб є на лексичному рівні, де він може бути найбільш зрозумілим, стилістично зумовленим та виправданим, а тому показовим.

Таким чином, у досліджених текстах, де виразним є інтертекстуальний аспект за філософсько-естетичним та сюжетним критерієм, визначаємо діалектизм як один з основних мовно-виражальних авторських засобів. Відповідно до часу написання та аудиторії, яка сприймає досліджувані тексти, діалектні одиниці диференціюються за мовним рівнем та естетичною функцією.

Перспективи роботи передбачають розширення кількісного аспекту аналізу текстів буковинських письменників у контексті їх сюжетно-тематичної, історико-культурної, темпорально-локальної співвіднесеності та інтертекстуальних взаємозв'язків.

1. Гриценко П.Ю. Діалектизм / П.Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 146.

2. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Південно-західні впливи у текстах письменників підросійської України кін. XIX – поч. XX ст. / Н.Я. Дзюбишина-Мельник // Філологічні науки. – Том 60, Філологічні науки / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2006. – С. 3-14.

3. Ковалець Л. Юрій Федькович як маніфест одягу своїх країн / Л. Ковалець // Народна творчість та етнографія. – К., 2010. – № 6 (328). – С. 89-93.

4. Матвіяс І.Г. Відбиття говорів у мові Юрія Федьковича / І.Г. Матвіяс // Мовознавство. – К. : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 2009. – № 5. – С. 37-43.

5. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. – Львів : ЛА "Піраміда", 2011. – 368 с.

6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА "Піраміда", 2007. – 170 с.

7. Пазяк М.М. Народнопоетическая основа творчества Юрия Федьковича / Пазяк М.М. – К., 1964. – 342 с.

8. Суценок М. Про феномен Марії Матіос / М. Суценок // Літературна Україна. – 2002. – С. 3-4.

9. Тебешевська Т. Художні особливості "Щоденника страченої" Марії Матіос / Т. Тебешевська // Слово і час. – 2006. – № 2. – С. 54-62.

10. Федькович Ю. Твори / Ю. Федькович. – К. : Наукова думка, 1985. – 574 с.

11. Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. – К., 1992. – 264 с.

Список умовних скорочень назв джерел

ММ – Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА "Піраміда", 2007. – 170 с.

ФЮ – Федькович Ю. Твори / Ю. Федькович. – К. : Наукова думка, 1985. – 574 с.